

Ronald Grambo (f. 1928) er fhv. førstelektor i folkloristikk. Han har som skribent ytret seg over et vidt spekter av emner innenfor eget fagfelt, og har også ytt vektige bidrag til grensedisiplinene, blant annet med studier i norrøn filologi, religionsvitenskap, semiotikk, teaterhistorie, etnografi og veterinærmedisin.

Blant hans viktigste bokutgivelser er *Norske trollformler og magiske ritualer* (1979), *Folkloristisk håndbok* (1984), *Djevelens livshistorie. Scener fra en travel tilværelse* (1990) og *I liv og død. Dråper av blodets historie* (1994).

Når hesten lider

Glimt fra den folkelige veterinærmedisin av **Ronald Grambo**

Materialet som her legges frem, er aldri blitt analysert før her til lands. Ronald Grambo skriver om folkelig hestemedisin, fordi han i tidens løp har observert at flere resepter i folkemedisinen må være hentet fra "hestebøker" via flere mellomledd. Vi har ikke hestebøker i Norge, men vi finner dog spor etter dem i det norske folkemedisinske materialet. Av hensyn til sine lesere har Grambo unnlatt å "belemre selve teksten med henvisninger", som han formulerer det. I stedet har han satt til en litteraturliste for den som vil fordype seg mer i dette materialet. Som det fremgår av denne, har Grambo en gang i året 2000 holdt foredrag om veterinærmedisin på Veterinærhøgskolen.

Vi skal her beskjeftige oss med oppfatningene og kureringen av visse hestesykdommer. Mange av sykdommene som er nevnt i materialet kan være vanskelige å finne ut av. Betegnelsene er ofte vage og kan dekke flere onder. Til dette kommer at en og samme sykdom kan opptre med forskjellige

navn i de forskjellige landsdelene i Norge.

Hestene kunne kureres ved hjelp av både resepter av mer eller mindre rasjonell karakter og av magiske formler og ritualer. Det bør understrekes at formlene ikke bare virker ved ordets

makt alene, men også ved de scener som beskrives i dem.

Tradisjonen opererte ikke med begrepet kronisk sykdom. Hvis en vedvarende syk hest ikke ble bedre etter behandlingen, måtte den gjentas. Sykdommen hadde da angrepet pasienten på nytt.

Resepten som medisinal kategori har gjennom tidene hatt meget stor autoritet, både den folkelige medisinen og skolemedisinen, som utsagn fra de første kirkefedrene. De har vært ufravikelige, og en har måttet følge dem ordrett.

Noen ganger forsikrer resepten fortrøstningsfullt at pasienten blir frisk med øyeblikkelig virkning. Overleveringen av resepter har skjedd via skriftlige media. De beholdt sitt gode ry, fordi de var skriftlig overlevert. Folk hadde stor respekt for det skrevne ord.

Først en formel for hester som var angrepet av trollet. (S. Bøyum s. 19, manuskript i Fellessamlingen ved Universitetet i Oslo):

”Når ein hest hadde trollet, skulde ein sputte i neven, og so dra neven frå panna og attyer etter ryggen like til halen. Medan ein dreg skal ein segja 3 gonger:

*Du troll skal ikkje meira merri rida.
Du skal ta padda til hest og ormen skal
du leggja på til beitsle
og du skal ljota rida til svartaste helvite,
og der skal du sitja til domedag So skal
ein sparka hesten i røva med foten og be
han stå upp.”*

Trekket med den legende hånden er velkjent i tradisjonen. Dette opptrer gang på gang innen folkemedisinen. Det er så gammelt at det ikke lar seg datere. Dette er universelt.

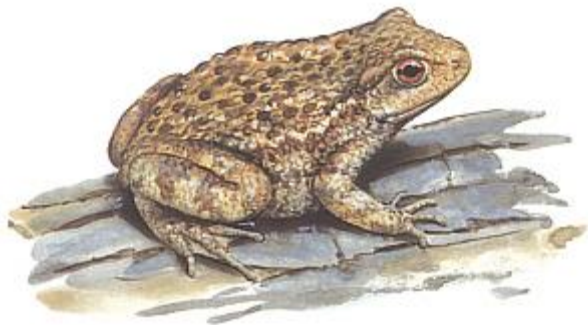
Det er et trekk vi kjenner allerede fra antikke kilder at en skal begynne kuren med hodet på dyret og så fortsette videre nedover kroppen. Vi møter denne fremgangsmåten allerede i gresk medisin, og den er da knyttet til den hippokratiske skolen. Dette forholdet gjelder også behandling av mennesker.

Ormen og padda er demoniske dyr. Ormen selv opptrer i mange trollformler mot ormestikk. Den skifter ham, og denne egenskapen har vakt oppmerksomhet. Ormen er fra antikken av et dyr som kan symbolisere sunnhet. Det er en orm som kveiler seg omkring staven til legeguden Asklepeios. Det er ikke tilfeldig!

Merkur med legestav omspunnet av slanger, 1647.

Padda har tiltrukket seg oppmerksomheten til folk, fordi den gjerne oppholder seg ved graver. Den liker å være på fuktige steder. Folk har undret seg over at den er amfibisk.

Ormen og padda er demoniske dyr.

Det er sidestykker til dette magiske rittet andre steder, men uten at sykdom nevnes. Vi møter oppfatningen av et demonisk ritt i den kjente balladen om Olav og Kari. I en oppskrift skrevet ned av Sophus Bugge i 1863 blir det skildret hvorledes moren til Olav baktaler sin svigerdatter:

*”Ho ha inkji anna te beislering
hell lindarormen låg i ring.*

*Ho ha inkji anna te beisleband
hell lindarormen fyrri rann”.*

Forstavelsen lind kommer fra tysk og betyr både orm og drage. Det er et fabeldyr som også opptrer i norske sagn. En kan dessuten nevne heksen Hyrrokin, som er skildret av Snorre i hans Edda. Det heter her at denne trollkjerringa red på en ulv, og at hun hadde hoggorm som tøm. I eddakvadet Hyndluljóð, str. 5, sier gudinnen Freyja til jotunkvinnen Hyndla, at hun skal ta ulven sin ut av stallen og la den løpe av sted med trollruner for henne.

Freyja vekker Hyndla. Illustrasjon ved William Gershom Collingwood, 1908.

I prosateksten til str. 10 i Helgakviða Hjörvarðssonar er det sagt at Heðinn møtte en trollkvinne på julekvelden, som red på en ulv og hadde ormer til tømmer. I Harald Hardrådes saga drømmer en mann at han ser en diger trollkone ride på en ulv.

I et norsk sagn berettes det om en jente som er blitt bergtatt. Hun har vært i berget i syv år. Hun synger: ”På Uls bak ha e re-e”. Dette betyr at hun har ridd på ryggen til en ulv. Hun kan selv ha blitt litt av et troll.

Formelen vi har presentert ovenfor brukes mot trollet, det vi si kolikk (Dolor Coli eller Neuralgia Colica). En kan se at det er en kristen tilsetning i formelen, i det helvete og dommedag omtales. Nokså kontant sparkes hesten bak. Det trenger ikke å ligge noe magisk i dette trekket.

Enkelte formler er strukturert over en dialog, som denne (Bang nr. 225):

Troldet stod paa Berget og spur(g)te Anto til, hvad Raad er til for den som revet er. "Tag ham om Halsen med 1ste og 4de Finger og spy(t) ham 3de Gang i Mund. Bod udi samme Stund. Tag en Bide Brød i Haanden og riv med de 4 Nægler en Fem-Hørning udi Brødet og giv det (til) Hesten. Riv saa med samme Nægler i venstre Hov en Fem-Hørning"

Denne Anto som spørsmålet er rettet til, er helst en jøtun. Ordet "revet" må stå i forbindelse med ordet rev, som betyr kolikk. Både legefinger og spytt opptrer i nedtegnelsen. Den første fingeren er tommelen. Den fjerde fingeren er ringfingeren. Denne fingeren, på tysk kalt "Herzfinger" (hjertefinger), har etter folketroen en egen åre, etter enkeltes oppfatning en egen nerve som går direkte til hjertet.

Denne tanken er grunnet på gamle egyptiske spekulasjoner. Som ringfinger brukte, i følge Plinius, både gallere og britannere langfingeren, og romerne den fjerde fingeren. I følge tradisjonen er det som regel høyre fjerdefinger som er legefingeren. Tyskerne hadde i gammel tid sin Wodansfinger (Odinsfinger), det vil si tommelen. At høyre hånds fjerde finger var den opprinnelige legefinger er ikke noe til hinder for at venstre hånds fingre, hver i sær, kan ha legende virkning. På tysk er "Ungenannt" den venstre fjerde finger, og det er også svensk "namnlös fingret".

Forholdet mellom venstre og høyre var alt i klassisk oldtid dette at den høyre siden var den sterkeste til å fordrive demoner, mens den venstre ble

foretrukket i den magiske folke-medisinen.

Det vil si at når det dreide seg om sykdommer som skulle være påhekset, kom den venstre siden i betraktning. Det het seg at sykdomsdemonene foretrakk denne siden. Derfor måtte troldomsurter samles med venstre hånd.

Et brød med en "Fem-Hørning" skal gis hesten. Når oppskriften insisterer så sterkt på at brødet skal rives, har dette øyensynlig sammenheng med sykdommen som beskrives: "den, som revet er."

Denne "Fem-Hørning" er pentagrammet, en femtakket stjerne. Det er et eldgammelt magisk tegn som egentlig består av to trekanter satt inn i hverandre uten basis. I oldtiden var dette et symbolsk tegn på sunnhet. Dessuten ble det brukt over hele Europa som demonavvergende tegn. En kan her til lands finne kjøreler med pentagram innrisset på bunnen.

Brødet i seg selv har magisk effekt. Dette er godt kjent i den europeiske tradisjonen. Brødet ble i vårt land oppfattet som gudslån, og derfor hellig og magisk virkende. Det samme gjelder spyttet, som til alle tider er blitt brukt som legemiddel mot forskjellige sykdommer på folk og fe.

I Bang nr. 230 er det en gyger (jøtunkvinne) som spør om råd for det stygge trollet. Det er ikke nevnt hvem hun vender seg til. Rådet lyder: "Spænd imelem Øine og spyt i Mund." Verbet spenne betyr her å ta tak i eller ta omkring. Spyttet har legende kraft.

Bang nr. 234 likner på Bang nr. 230, men her er det Jove på Jovesberget som vil ha råd for ni slags troll. Han får det råd å blåse i munnen på hesten. Her møter vi pustens magiske kraft. Dette beror nok på en alderdommelig forestilling om at den menneskelige ånde representerer livskraften. Folk har naturligvis lagt merke til at når noen dør, utånder man. Man overfører sin egen livskraft til hesten.

Jove er sannsynligvis en jøtun som holder til i et fjell oppkalt etter ham. Navnet forekommer bare i denne oppskriften. Heller ikke her nevnes det hvem som gir rådet. Det kan godt være en jøtun. Diagnosen kommer frem i samtalen. Dette er et hyppig trekk i formlene. Vi legger merke til at det magiske nitallet kommer inn i sammenhengen.

Her skal gjengis en formel mot maktstjeling med overskriften "For en magtstaalen Hest" (Bang nr. 160):

*"Vor Herre Jesus og Jomfru Marja
gik over en grøn Eng;
mødte de en Hest
homrende og knæggende.*

*"Hvorfor homrer du og knægger?"
"Jeg må vel homre og knægge;
jeg er modstaalen
og magtstaalen. "*

*"Jesu, min kjære Søn!
Fri denne Hest
fra Mod-staalen
og Magt-staalen
og fra alt det,
som ondt er. "*

I 3 N.

Oppskriften er bygget over den såkalte møtetypen. Her er det Jesus og Jomfru Maria som møter en hest som klager over sin sykdom. Jomfru Maria går i forbønn for hesten og ber sin sønn om å kurere den. Hun er jo kjent for å være nettopp en meglerske mellom himmel og jord, mellom mennesker og de himmelske makter, og her altså mellom en syk hest og Jesus.

Denne hesten er talefør nok til å fortelle hva som feiler den. Diagnosen er en viktig del av selve kuren. Trekket at hesten treffes på veien er sikkert en påvirkning fra de tallrike formlene hvor en syk ku jamrer seg over sin elendighet, og Jesus eller Jomfru Maria helbreder den.

Ordene "modstaalen" og "magt-staalen" betyr det samme. Det første ordet i disse sammensetningene, "mod" betyr kraft, styrke. Noen eller noe har stjålet livskraften fra hesten. Det mangler riktignok noe i oppskriften, idet selve maningen som skal drive bort sykdommen ikke forekommer. Det er nok Jesus som skulle ha foretatt selve bortdrivelsen av det onde. Det kan bemerkes at i formlene forekommer det ofte at Jesus helbreder dyr, men den slags kurer påtar han seg ikke i Det nye testamente.

Vi vet ikke hvem som har påkastet sykdommen som denne hesten lider av, men skal en dømme etter liknende formler, må det helst være en ondsinnet avundsmann eller avundskvinne. Det vil si et menneske fylt av misunnelse. Og dette er ikke bare en sinnstilstand, men en aktiv, skadelig sjelskraft. Hesten i formelen kan lide av ulike sykdommer,

som for eksempel angrep av bakterier og generell vantrivsel. Men her blir vi henvist til gjetninger. Termen ”I 3 N. ” innebærer at en skal nevne Treenigheten, altså Faderen, Sønnen og Den hellige ånd. Verbet homre betyr å småknekke.

Bang nr. 697 har overskriften ”For Harulven paa Hesten”. Oppskriften lyder slik: ”Skjær Hesten i det venstre Øret og lad det Blod komme i en Dosis fransk Brændevin og hæld det i begge hans Næsebor; da staar han strax op og æder.”

Ordet ulv kjennes som kolikknavn i Tyskland og fra greske legebøker.

Bakgrunnen for forstavelen ”Har” er usikker. Flere tolkninger er foreslått. Det kan muligens være en avledning av gammelnorsk harr, grå, gammel (tysk: hehr), som igjen er beslektet med herre. Ordet kan også bety ærverdig.

Til grunn for denne forestillingen ligger nok i funn av hestebremslarver (*Gastrophilus equi*) og kubremser (*Oestrus bovis et lineat*) i magesekken, som ofte er blitt iaktatt under hestehuden.

Blodet inneholder livskraften og er dermed et kraftfullt middel. Brennevin har alltid vært et kjent legemiddel og omtales fra tid til annen i svartebøker som et såkalt probat middel mot forskjellige sykdommer på folk og fe. Det omtales optimistisk i oppskriften at hesten straks står opp og eter. En formoder at hesten under de krampaktige sammentrekningene i tarmmuskulaturen har måttet ligge.

Hester kan bli plaget av larver av forskjellige slag, slik det fremgår av Bang nr. 342 med overskriften ”Den udbrydende (auswerfende) Orm paa Heste at kurere:

”Man tager et Bræt af en Ligkiste, brænder det til Aske og derefter giver en Hest samme Aske ind under Foder at æde. Eller, og hvilket bedre er, man blander det under en Pægel Vin og giver ham det ind; saa fordriver det den udbrydende eller udløbende Orm på Heste.”

Sykdomsbildet er meget uklart. En kan tenke på hestebremsen (*Gastrophilus equi*), som setter eggene sine fast i hårene til hesten. Den benytter seg av en væske som til dette formålet blir fort tørr i luft. Eggene utvikler seg til larver. Hesten slikker dem i seg, og dermed vandrer larvene gjennom spiserøret til magen. Det kan også være tarmsnyltere av forskjellige slag. Bendelormer skal visstnok være sjeldne i denne sammenhengen.

Det som har med død og grav å gjøre mente folk hadde magisk effekt. Det gjelder også lik og likrester stjålet på kirkegården. Det som er stjålet har en egen magisk virkning i følge tradisjonell oppfatning. Det samme gjelder likrester av hengte forbrytere.

I vår oppskrift brennes et likkistebrett til aske, og den gis til hesten under føret. Aske er knyttet til ild, og det er en universell oppfatning i vår kultur at ild jager bort demoner og annen styggedom. Vinen nevnes ofte i oppskrifter. Det er et gammelt element i medisinen og er sikkert et kontinentalt

lån. I svartebøker omtales brennevin nærmest som et universalmiddel. Dette kan ha kommet inn fra humanmedisinen.

I det hele tatt må en nok kunne hevde at mangt og meget av rådene mot hestesykdommer i Norge er hentet fra utenlandske forlegg. Det er spesielt tale om innflytelse fra tyske hestebøker. Dette gjelder både resepter og formler. Det er særlig reseptene som er påvirket av hestebøkene. Det ser ut til at mange oppfatninger om hest og hestestell stammer fra India. Hellas og Rom har vært mellomstasjoner i spredningen av dette materialet. Allerede omkring 300 før Kristus fantes dyrehospitaler over hele India. Det er et faktum at den indiske veterinærmedisinen har påvirket spesielt den romerske.

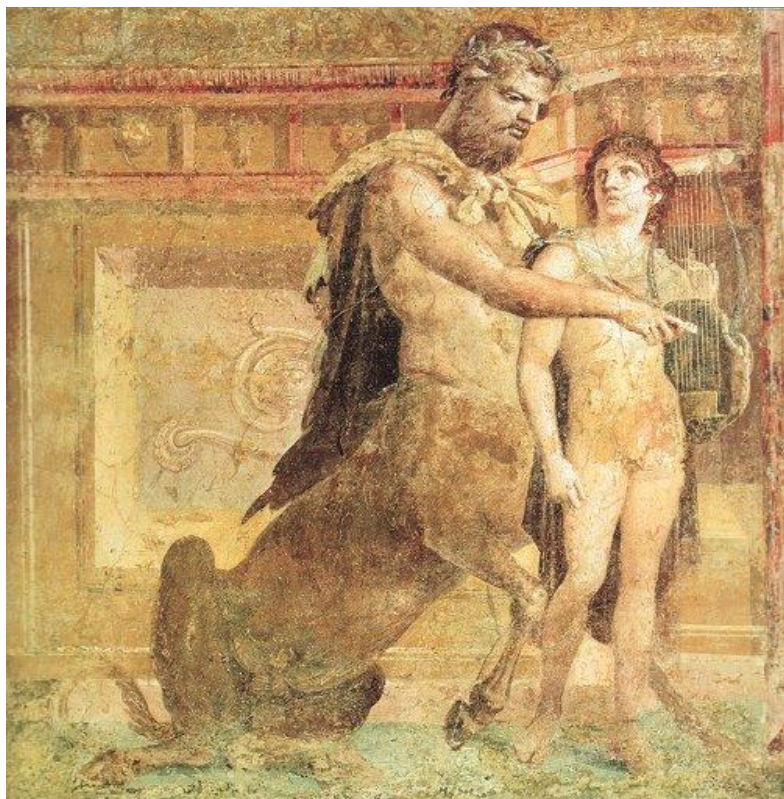
I denne sammenhengen bør nevnes en hestebok av adelsmannen Jordanus Ruffus fra det italienske landskapet Kalibria. Hans *Hippiatra* (Heste-

kunnskap) stammer fra ca. 1250/1254. Han bygger her bl.a. på senantikke og arabiske kilder. Fra de italienske rideskolene er denne boka blitt spredd til praktisk talt alle europeiske hoff.

Den pavelige dyrlegen Laurentius Rusius (ca. 1400) nyttet Ruffus' bok om hester og hestestell i sitt verk *Marescalcia*, som ble flittig lest.

En lærebok i hestemedisin fra omkring 360 etter Kristus ble utgitt anonymt, men senere ble den tilskrevet et vesen som var halvt menneske, halvt hest, nemlig kentauren Kiron. Navnet hans sto da oppført som forfatter på boka. Han hadde ry som utrolig vis i antikken. Kiron hadde dype kunnskaper om de forskjellige urter og deres bruksområder. Det berettes at han bar den greske helten Achilles på ryggen og lærte ham hestestell og ridekunst. Dette kan ha gitt støtet til at han figurerte som forfatter av en bok om hestekunnskap.

*Achilles med sin
læremester
kentaruen Kiron*

Folk visste at smeden kunne mer enn sitt Fadervår og at han hadde spesielle kunnskaper om hestestell.

Hvis smeden var dyktig i sitt yrke og lyktes, ble han etter hvert kalt kursmed. Det var opprinnelig en tysk tittel. Da var han en virkelig fagmann. Han kunne ha en kursmedbok i sitt eie. Det kan være tvilsomt om bygdesmedene alltid oppfattet det snirklete og oppstyltede språket som belæringene i disse

håndbøkene var holdt i. Men de ga dem i hvert fall en viss status.

Kursmedene kurerte bare hester, mens lavere husdyr ble overlatt til kloke kvinner og menn. Sitt høydepunkt som praktikere nådde kursmedene i det 17. og det 18. århundret. De fineste kursmedene var de kongelige hoffsmedene og hestelegene. De var kongelige embetsmenn, og de hadde lønn fra kronen.

UTVALGT LITTERATUR

Artikkelen er publisert i NFLnytt nr 53
februar 2009

- Bang = A. Chr. Bang: *Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter*. Videnskabs-selskabets Skrifter II. Hist. Filos. Klasse 1901 No. 1. Kristiania 1901-1902.
- Boers, Kristen: Dansk veterinær Folkemedicin. *Dansk veterinærhistorisk Aarbog I-II*. 1939-1949.
- Chowdhary-Best, C.: Notes on the Healing Properties of Saliva. *Folklore* Vol. 86. London 1975.
- Grambo, Ronald: *Norske trollformler og magiske ritualer*. Oslo-Bergen-Tromsø 1979. [Annet opplag 1984.]
- Grambo, Ronald: Svartekunst i veterinærmedisinen. Et gløtt inn i en magisk verden. *Norsk Veterinærhistorisk Selskap Årbok 2000*. Foredrag i Norsk Veterinærhistorisk Selskab 4. mai 1999.
- Hand, Wayland D.: Hangmen, the Gallows, and the Dead Man's Hand in American Folk Medicine. *Medieval Literature and Folklore Studies. Essays in Honor of Francis Le Utley*. Edited by Jerome Mandel and Bruce A. Rosenberg. New Brunswick. New Jersey 1970.
- C. C. Matthiesen: Riddet i nordisk veterinær Sygdomstro. *Dansk veterinærhistorisk Aarbog XXIII*. København 1967.
- Matthiesen, C. C.: Learned and Popular Tradition in Nordic Veterinary Folk-Medicine. *Arv 1962/1963*. 1964.
- Reichborn-Kjennerud, I. :Lægefingeren. *Namn och Bygd 1924*.
- Solheim, Svale: *Norsk sætertradisjon*. Institutt for sammenlignende kulturforskning. Serie B:Skrifter XLVII Oslo 1952.
- Wagner, Marc-André: *Le cheval dans les croyances germaniques. Paganisme, christianisme et tradition*. Paris 2003.